

Wychowanie jest sztuką

Nagroda i kara

Nauki o wychowaniu zalecają zgodnie, by łączyć miłość rodzicielską z postępowaniem rozumnym, cierpliwym i konsekwentnym.

■ Renata Kostkiewicz

Pierwsze lata życia dziecka są bardzo ważne dla jego rozwoju. Prawidłowe kierowanie dzieckiem pozwala na stymulację rozwoju, zapobieganie jego nieprawidłowościom i dysharmonii, a przede wszystkim daje podstawy do kształtowania jego osobowości. W tym czasie dziecko zdobywa podstawowe umiejętności komunikowania się ze światem, poznawania i wyrażania siebie oraz otaczającej go rzeczywistości.

Wychowanie dziecka jest sztuką, z czego nie wszyscy zdają sobie sprawę. Wielu rodziców stosuje różne metody wychowania, nie poddając ich głębszej analizie i ocenie ich skuteczności. Wśród wielu metod oddziaływania wychowawczego ważną rolę w uczeniu dziecka postępowania zgodnego z oczekiwaniami rodziców i wychowawców – obok osobistego przykładu – spełniają nagroda i kara.

Nagroda jest wszystko to, co sprawia dziecku przyjemność, budzi zadowolenie, przywołuje miłe skojarzenia. Nagrody stanowią bodźce pozytywne i wzmacniają właściwe zachowania dziecka. Ze względu

na skuteczność, działania nagradzające powinny występować bezpośrednio po właściwej reakcji lub zachowaniu się dziecka oraz być połączone z odpowiednim wyjaśnieniem, co w tym zachowaniu wzbudziło uznanie wychowawcy. Takie pozytywne wyróżnienie spełnia wiele funkcji¹:

- wzmacnia w dziecku wiarę we własne wartości,
- realizuje potrzebę uznania i sukcesu,
- zachęca do podejmowania coraz trudniejszych zadań,
- dostarcza dodatnich uczuć: radości i dobrego samopoczucia,
- wzmacnia więzi uczuciowe z osobami nagradzającymi,
- działa dodatnio na tych, którzy są świadkami nagradzania.

A oto kilka rodzajów nagród, które zyskały dobre oceny pedagogów².

Pochwała może być wyrażona spontanicznie lub formalnie (oficjalnie) w jakiś rytualny sposób, ustnie lub pisemnie. Pochwała powinna być aktem przemyślanym

¹ I. Jundziłł, *Nagrody i kary w wychowaniu*, Warszawa 1986, s. 14.

² *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, Warszawa 1997, s. 408.

i taktownie przeprowadzonym, aby nie przeciwstawiała chwalonego wychowanka – innym, nie narażając go na przykre konflikty.

Upominek rzeczowy jest to jakby zmateralizowana pochwała. Kosztowne upominki są raczej niepożądane, natomiast upominek symboliczny zyskał aprobatę wielu praktyków i teoretyków wychowania. Może to być np. książka z dedykacją czy album na zdjęcia.

Odnaka honorowa, w postaci jakiegoś znaczka czy emblematu, może być przyznawana za częste pomaganie młodszemu kolegom, aktywność społeczną podczas prac porządkowych, okazjonalnych uroczystości czy udział w różnego rodzaju akcjach. Nagroda ta może również przybrać postać wpisu do kroniki przedszkolnej lub zdjęcia pamiętkowego.

Wszystkie formy nagradzania bardzo silnie oddziałują na uczucia człowieka i stanowią bodziec kierujący jego postępowaniem.

Wśród rodzajów nagród możemy wyróżnić: nagradzanie uznaniem i pochwałą, nagradzanie przez sprawianie przyjemności, darzenie zaufaniem, wspólne atrakcyjne spędzanie czasu wolnego, nagrody rzeczowe.

W stosowaniu nagród zalecany jest umiar, jakkolwiek pozytywna rola nagradzania zachowań zgodnych z normami społecznymi nie ulega wątpliwości. Nagroda stanowi dla dziecka silną podniecię do powtarzania pożądanych zachowań i wzbudza jego motywację lub ją podwyższa; w jej wyniku powstają przyjemne stany emocjonalne: zadowolenie czy radość. Chodzi jednak o to, aby dzieci nie podejmowały różnego rodzaju działań wyłącznie w celu uzyskania nagrody.

Kara natomiast jest to, co sprawia przykrość, budzi niezadowolenie, utrudnia zaspokojenie potrzeb. Karanie ma na celu wy-

eliminowanie pewnych zachowań czy czynności i doprowadzenie do spadku intensywności tych zachowań. Karanie powinno występować we wczesnych etapach uczenia się i mieć charakter stały, nie zaś sporadyczny, występujący tylko po niektórych zachowaniach niepożądanych³.

Skuteczność karania jest tym większa, im w większym stopniu karany akceptuje normę, za której przekroczenie został ukarany. Jednym z warunków skuteczności wszelkich działań wychowawczych jest pozytywny stosunek uczuciowy między wychowankiem a wychowawcą. Przywiązanie może służyć skuteczności karania w różny sposób. Po pierwsze, może podwyższać dotkliwość kary, ponieważ dezaprobata okazana dziecku przez lubianego wychowawcę jest bardziej awersyjna. Po drugie, ukaranie wychowanka przez osobę, do której jest on przywiązany, może wzbudzić w nim tendencję do podejmowania działań mogących przywrócić pozytywny stosunek z wychowawcą, a w tym tendencję do skrupulatnego i często demonstracyjnego przestrzegania wszelkich zakazów nałożonych przez niego. Po trzecie, może to wpłynąć na skuteczność karania za pośrednictwem dysonansu poznawczego, który da się rozwiązać przez uznanie niewłaściwości własnego zachowania i zaakceptowanie kary⁴.

Zbyt częste stosowanie kar sprzyja kształtowaniu takich cech osobowości, jak: nadmierne podporządkowanie autorytetom, nietolerancja oraz postrzeganie świata w kategoriach władzy i siły. Stosowanie w wychowaniu tylko kar (lub przewagi kar) rozwija w uczniach postawy bierne, zachowawcze, wyczekujące, zorientowane na kontrolę. Kiedy kontrola przestaje działać, wychowankowie łamią przepisy, normy, obyczaje. Częste karanie wytwarza odporność na tego rodzaju bodźce przy równoczesnym rozwijaniu się reakcji obronnych, tj. agresji, wrogości w stosunku do instytucji wychowującej, buntu przeciwko wymierzającym karę.

³ K. Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1982, s. 23.

⁴ Tamże, s. 79–81.

Oto przykłady kilku rodzajów kar, które w oczach wybitnych pedagogów zasługiwałyby na aprobatę⁵. Najwięcej zwolenników ma kara pojmowana jako **rekompensata wyrządzonego zła**, zwana często zadośćuczynieniem. Najprostsza forma jest tu akt przeproszenia, trudniejszą – akt odszkodowania lub doprowadzenia z powrotem do porządku przedmiotów uszkodzonych. Ważne jest, aby odszkodowanie dokonane zostało wysiłkiem sprawcy. Kara traci sens, jeśli naprawianie skutków biorą na siebie koledzy lub rodzice. Jeśli naprawa jest niemożliwa, należy pomyśleć o jakimś akcie zastępczym.

Kara naturalna polega na tym, że wychowawca pozostawia przez pewien czas działanie skutków wywołanych przez karygodny czyn, np. jeśli dziecko zepsuło piłkę przez pewien czas nie daje mu się innej. Ten typ kar uznaje za najśluszniejszy Jean Jacques Rousseau. Sergiusz Hessen twierdzi, że naturalne kary są najwłaściwsze w okresie wczesnego dzieciństwa, kiedy nieuchronna konsekwencja czynu posiada naturalną moc przekonywania.

Izolacja to rodzaj kar zalecany przez Marię Montessori. Jeśli wychowanek przeszkadza w pracy lub w zabawie, wyklucza się go na pewien czas z tych zajęć. Izolacja jest karą wymagającą ostrożności i subtelności wychowawcy, gdyż łatwo może przybrać karykaturalną postać.

Werbalną dezaprobatę zachowań dziecka wysuwa H. Muszyński na czoło kar wychowawczych. Może być ona stosowana w sposób spontaniczny (bezpośrednio po wykroczeniu) lub oficjalny (w specjalnie przygotowanych momentach i w sposób objęty specjalnym rytuałem).

Ograniczenie uprawnień wychowanków możliwe jest tam, gdzie wychowankowie posiadają określone prawa i przywileje. Wtedy właśnie ograniczenie uprawnień jest szczególnym sposobem karania – pozbawieniem nagród. Ważne jest, aby wychowanek wiązał ten rodzaj kary z konsekwencją własnych czynów.

Kary symboliczne polegają na pozbawieniu wychowanków pewnych praw honorowych, jak np. zabronienie członkom zespołu noszenia przez pewien czas znaczka zespołu czy pozbawienie udziału w funkcjach wyróżniających.

Wśród rodzajów kar wyróżniamy również: tłumaczenie i wyjaśnianie, odmawianie przyjemności, wyrażenie swego smutku i zawodu.

Jednym z warunków skuteczności wszelkich działań wychowawczych jest pozytywny stosunek uczuciowy między wychowankiem a wychowawcą.

Niezależnie od tego, jaki rodzaj kar – z wymienionych wyżej – będziemy stosować, należy pamiętać, iż nie forma kary jest najważniejsza, lecz atmosfera, jaka jej towarzyszy. Najważniejsze jest, aby żadnej karze nie towarzyszyło poniżenie godności karanego, żeby kary nie przygniatały i nie onieśmiały, by nie budziły pragnienia zemsty.

Popularność nagrody i kary jako metody oddziaływania wychowawczego skłoniła mnie do podjęcia tego tematu. Mam świadomość, iż wyżej wymienione metody oddziaływania wychowawczego, jakimi są nagroda i kara, odgrywają niemałą rolę w procesie kształtowania się osobowości małego dziecka.

Osoba odpowiedzialna za proces wychowania i chcąc osiągnąć zamierzony przez siebie cel, powinna znać rolę stosowanych przez nią nagród i kar w modyfikacji ludzkich zachowań. Uważam, że jest to czynnik bardzo istotny, by człowiek, który stosuje pewne mechanizmy i działania, w pierwszej kolejności zapoznał się z możliwymi konsekwencjami ich wdrażania, a dopiero później zaczął stosować je w praktyce.

Rozpatrując problem nagród i kar w procesie wychowania dziecka w wieku przedszkolnym, zakładam, iż największą wartość

⁵ *Encyklopedia pedagogiczna...*, op. cit., s. 406–407.

mają oddziaływania pozytywne. Wszystkie formy nagradzania bardzo silnie oddziałują na uczucia człowieka i stanowią bodziec kierujący jego postępowaniem, a im wyższy stopień świadomości społecznej wychowanka, tym większego nabierają one znaczenia.

Wieloletnia praca z dziećmi w wieku przedszkolnym, a także fakt bycia mamą, pozwoliły mi na dokonanie obserwacji, które interpretowałam odwołując się do literatury naukowej, merytorycznie wiążącej się z problemem. Umożliwiło mi to sformułowanie następujących uogólnień, wniosków i spostrzeżeń:

1. W wyniku stosowania kar i nagród dziecko wie, jakie wymagania stawia wobec niego otoczenie i rozumie, jak dostosować swoje zachowanie do tych wymagań. Uświadomienie sobie własnych uczuć, pragnień, dążeń i oczekiwań ułatwia lepszą kontrolę nad własnym zachowaniem i zrozumienie konsekwencji swego postępowania.
2. Warto podkreślić, że tylko te sposoby nagradzania i karania można uznać w sensie wychowawczym za wartościowe, które mobilizują dzieci do aktywności poznawczej, do postępowania coraz lepszego, coraz doskonalszego, które zachęcają do wysiłku, które pobudzają do życzliwego stosunku do świata ludzi, zwierząt i rzeczy.
3. Z pedagogicznego punktu widzenia, nagroda i kara, zastosowane prawidłowo, z towarzyszącą im refleksją i samooceną, z badaniem przyczyn zachowania, prowadzą do osiągnięcia celów wychowawczych. W przypadku nagród będzie to utrwalenie dotychczasowej wzorowej postawy z nastawieniem na jej dalszy rozwój, a w przypadku kary – korekta naganego zachowania z ukierunkowaniem

na zwiększenie motywacji i wysiłku, by sukcesywnie, niewłaściwe postępowanie zdarzało się coraz rzadziej, aż do całkowitego jego zaniechania.

4. Nagradzanie i karanie wychowawcze powinno stanowić względnie ujednolicony system oddziaływań wychowawczych. Dlatego przedszkole powinno czynić specjalne zabiegi, aby zasady, sposoby i formy nagradzania i karania były zgodne, zarówno w środowisku przedszkolnym, jak i rodzinnym.
5. Skuteczność procesu wychowania moralnego może zostać zapewniona nie przez pojedyncze, wyrwykowe, spontaniczne nagrody i kary, ale tylko przez przemyślane i konsekwentnie stosowany system nagród i kar.
6. Nie jesteśmy w stanie w pełni i skutecznie wypełniać obowiązków wychowawczych bez odpowiedniej wiedzy. Zarówno nagrody, jak i kary, żeby pozwoliły skutecznie kontrolować zachowanie dzieci, wymagają skomplikowanej metodologii i doświadczenia.

Wpływanie za pomocą metody nagradzania i karania wychowawczego na postępowanie moralne dziecka w wieku przedszkolnym jest problemem złożonym i trudnym, ale niezmiernie istotnym. Świadomość tego zagadnienia wśród nauczycieli może przyczynić się do podniesienia efektywności wychowania w ogóle, a wychowania moralnego w szczególności.

RENATA KOSTKIEWICZ
Przedszkole Miejskie im. Kubusia Puchatka
w Lipianach